

NOVICE

gospodarskih, obertnijskih in narodskih stvari.

Izhajajo vsako sredo in saboto. Veljajo za celo leto po pošti 4 fl., sicer 3 fl.; za pol leta 2 fl. po pošti, sicer 1 fl. 30 kr.

Tecaj XIII.

V Ljubljani v sredo 7. novembra 1855.

List 89.

Kaj je namen umnega plemenjenja in kaj o tem skušnje učé?

Namen umnega plemenjenja je, da si gospodar priredi dobre in lepe živine, kakoršne potrebuje za svoje gospodarstvo. Navadno je gospodarjem bolj vstreženo z dobro živino, kakor z lepo; če pa zamore oboje zediniti, je pa tolikanj bolje. Lepota se tudi rada vjema z dobroto, in tako gospodar, ki potrebuje težke živine, močnega konja imenuje lepega, čeravno ni izdelan v vsem životu po razmerah zlahnega Arabca. Dobra živina je mnogokrat tudi lepa, zlasti kar vprežno živino zadeva, ker tista naprava in postava glave, vratú, hrbta, križa in nog, ki dela konja lepega, ga dela večidel tudi dobrega.

Priredba lepe in dobre živine se opira na stanovitno postavo nature, po kateri se lastnosti staršev prenašajo na otroke. Kakor starši, tak otrok, — to je pravilo, ki večidel velja, čeravno ne vselej.

Umnim gospodarjem je tedaj na voljo dano si izrejevati dobro in lepo živino, če le hočejo in če tudi morejo umno ravnati o živinoreji. Kakor si gospodar zamore zaploditi le lepo in dobro sadje v svoj vert, v katerem so poprej edine lesnike bile, ravno to zamore tudi gospodar v svojem hlevu doseči, — pa cepiti je treba drevje, ga požlahnovati, mu streči pridno in prilivati itd. Kakor na vertu, tako v hlevu! Brez uma in pridnosti ne bo nikjer in nikoli nič.

Očiten izgled resnice te so nam mnogotere dežele, ki so jo na visoko stopnjo pripravile z umno in skerbno rejo živine. Kaj mislite, da so Angleži od nekdanj take konje, Švajcarji in Štajarci od nekdanj take goveda imeli? Nikarte! Vémo, da veliko in naj več storí rod, zrak, živež — pa vsega vendar ne, in Španjce, ki so nekdanj imeli naj zlahnejše merinoške ovce, so poslednji čas že prekosili Šaksonci.

Očiten izgled, koliko je ležeče nad umnim plemenjenjem, nam je tudi človeški rod. Kako močen in čverst je bil nekdanj, — kakošen pa je sedaj in kakošen še bo, ako se v dovoljenji zakonskega stanú ne bo nič gledalo na telesne lastnosti. Če nektero nevesto in nekterega ženina pogledamo, moj Bog! kakošna sta; v bolnišnico ju poslati bi bolj pametno bilo kakor jima pravico dati, ljudstvo množiti. Iz tute bo le tuta, in iz pokveke bo le spet pokveka. In tako hira rod za rod, in nemožen na trupu je nemožen tudi v duhu. Tù se tudi očitno vidi, kaj je iz tega, ako se „vse križem“ pari.

Skušnje mnogih let in mnogih dežel so o prenašanji životnih lastnost staršev na mlade učile sledeče:

1. Na očetih je pri plemenjenji res veliko in naj več ležeče, pa vendar ne vse, tudi matere premorejo veliko.

2. Po očetu se izdeluje večidel sprednji del života, koža in dlaka, in sploh vunanjstvo, — po materi pa bolj zadnji del života, velikost mla-

dega in pa notrajstvo, to je, krí, iz ktere se dela meso, mleko, mast, volna itd. in pa duh. Očiten dokaz tega nam je mula; mula je otrok matere kobile in pa očeta osla; poglej jo in vidil boš, kako ji iz glave osel gleda, — in da je velika kot kobilica itd. Zato je pa tudi znano, da se manjša živina možkega spola po večji ženskega spola večja naredí in zlejša. Zato, če hočeš dobro molzno kravo imeti, je treba, da ni le krava (mati) dobra mlekarica, temuč tudi bik (oče) mora biti sin dobro-molzne matere.

3. Če bolj stanovitne, po mnogih rodovih nepremeljivo podedovane lastnosti imata oče ali mati, toliko gotovše je, da tista stanovitna krí se bo prelila tudi v mladino. Če ni živina prave uterjene korenine, se bojo tiste dobre lastnosti, ki jih ima, rade pogubile. Zato tudi pri živini po pravici velja hvala, če zamoremo reči: to je še živina stare korenine.

4. Če sta si oče in mati bolj razločna med sabo, toliko slabēja bo mladina in toliko težje je, dobre ali zlahne lastnosti ene strani spraviti v mladega. Oče in mati si morata v telesnosti enaka biti, potem bo lahko tudi mladina taka; namesto da bi živinorejec z različnimi starši si zboljšal rod, ga bo še večkrat spačil; tako, na priliko, je znano, da zlahni ovni z grobimi ovci naredé mlade, kterim se volna „cvirna“, da skor ni za nobeno rábo.

5. Napake (falarji) in bolezni staršev se pokažejo včasih še le v poznejšem rodu; včasih v prvem ni nič viditi tiste napake, ki jo ima oče ali mati, v tretjem ali četertem pa. Tako tudi nekteri otroci niso ne očetu ne materi podobni, dedcu ali babici (stari materi) pa.

6. Od premladih slabih, pa tudi od starih slabotnih mater, pravijo, da rodé posebno rade možkega spola, nasproti pa po mladih slabih očetih pride več mladine ženskega spola na svet.

7. Sploh je število možke in ženske mladine si zlo enako, take, da ne moremo ravno reči, da bi prišlo več živine možkega spola na svet kakor ženskega.

(Iz „živinoreje“ dr. Bleiweis-a.)

Gospodarske skušnje.

Skušnje o tertni plesnini na Štajarskem v letih 1852, 1853, 1854 in 1855.

Kadar se kakošna kužna bolezen prikaže pri ljudeh, živalih ali rastlinah — pravi „Woch. d. steier. LWG.“ — treba prvo, da sledimo nje lastnosti in vse okoljšine, v kterih se prikazuje, — po tem še le moramo skrivno natoro bolezni razodeti, kolikor je človeku mogoče, in zvesti pomočke zoper njo. Veliko vode bo še preteklo, preden bomo od tertne bolezni kaj gotovega vedili; treba tedaj, da si pridno prizadevamo zasledovati nje lastnosti; — če to dosežemo po obilnih skušnjah mnogih krajev, potem še le bomo mogli stopnjo dalje storiti in reči: to je

vzrok bolezni, to je pomoček. Kar tedaj to — prvo znanje zadeva, uče skušnje čveterih let na Štajarskem gotovega tole, daje grojzdje toliko manj gnjilo, kolikor bliže tal je viselo in kolikor bolj je bilo od perja ali trave pokrito. Nekteri vinorejci so grojzdje, kterega se je plesnina že prijemala, s smerekovimi, jelšovimi in enacimi vejami pokrili in plesnino ustavili. Grojzdje na brajdah, pod kakošno streho, pri zidovji, sploh na visokem, je rado plesnelo. Če manj je kraj za *terto* bil ugoden, manj je gnjilo grojzdje. Terte, ktere so stale proti soncu, kadar izhaja, so imele več plesniva na sebi od tistih na južni in zahodni strani. Grojzdje na močni in zdravi terti je manj bolehalo kakor na stari, ki je malo gnala; na eni terti so bili zdravi in bolni grojzdi in celo na enem grojzdu so bile tam pa tam spodnje jagode zdrave, zgornje pa bolne. Tega si ne moremo drugač razjasniti, kakor da terta, čeravno edina mati vsemu svojemu grojzdu, ni vsim grojzdom in ne vsim jagodam enakega živeža dajala. V debeli zemlji s skorjo poverh, posebno če ni bila globoko skopana (zrahljana), in na pusti zemlji je grojzdje bolj gnjilo, na močni pa globoko zrahljani je gnjilo manj. Od nobene tertne sorte se ne more za gotovo reči, da bi bila bolj ali manj plesnini podveržena, ako je v tacih okoljšinah, ki so bolezni bolj postrežni; sploh so plesnele veliko bolj pozne z belim grojzdom, kakor zgodnje in černe; nektare lani bolne terte so bile letos zdrave. — To so skušnje iz Štajarskega. Prejeli smo te dni tudi iz Brežic na Štaj. dopis, v katerem marljivi gosp. Z. skuša natoro grojzdne bolezni odkriti, ter pravi, da izvira ona od hudih zimskih mrazov in pozeblin. Čeravno to mnenje ne more obveljati, vendar svet: naj bi vinorejci naši se sploh ravnali po šegi nemških vinorejcov in v jeseni terte, kar jih je za grubanje, pogrubali, druge pa na tla položili in jih saj toliko z zemljo pokrili, da bi terte po tleh ali saj do tal ležale, — zamore iz drugega vzroka koristen biti.

Starozgodovinski pomenki.

O imenu Styria, Štirsko, Štajarsko, Steiermark.

Razložil Davorin Terstenjak.

(Dalje.)

Beseda štir v pomenu bik in gora in kot ime rek je toraj domačnica azijatiška, in takošnih imamo več, posebno v imenih rek, gor, krajev in mest slovenskih, kakor tudi v lastnih imenih. Ker so za jezikoslovca važne, jih hočemo nekoliko pretresati.

Ena takošnih domačnic (indigenov) azijatiških je beseda *ac*, ktero še tudi naš slavni slovničar Janežič pozna, samo malo po koroškem govorjenji spremenjeno *ajec*, *aje*, *Hügel*, *Spitze*¹⁾. Korenika je sanskritiška: *ačh*, *ausdehnen*, *einnehmen*, in ima enako v glagolu *uč*, *anwachsen*, *ausdehnen*. Ker pa smo čuli, da besedi, ki izrazujete rasti, gibati se, ste stvarile pomene: gora, berdo, n. p., verdh, *crescere*, slov. berdo, mah, *crescere* slov. mohila, mogila, tako je tudi glagol *ačh*, *uč* stvaril sansk. *uččas*, *erhaben*, *povišan*, in imena slovenskih gor: Ušava za Učava, učka gora, Uce, Hacar (na Koroškem), Vacman, Ocar, ponemčeno Otscher v Austrii; dalje imena roda karpatiškega: Huculi, to so Plinievi: Azali, in rodov slovenskih prebivajočih na planinah: Ac, Acman, Ucaunik (Ucalnik), Vucounik (Vucolnik), Hucounik (Hucolnik), Ucman in celo na

rinskem kamnu v koroški zemlji najdenem stoji ime Hucia¹⁾, *die hohe, erhabene*.

Druga takošna azijatiška domačnica je *as*, kar v sanskritu pomeni „bewegen“. Kakor je glagol tur, kteri tudi pomeni „bewegen“, stvaril besede turan, taurus, tora, der Berg, tako tudi korenika *as*, zato ruski: *osil*, *osilka* = mogila, in imena gor, bregov in hribov slovenskih: Osilca po metatezi Oslica, Osil, Osounik, Osilnik, Asilnik, ponemčeno Asling, in ime roda Plinijevega in Tacitovega v Panonii Osones = Azali, *Gebirgsbewohner*, kterega Tacit očitno loči od nemškega, in pravi, da so poseben panonsk jezik govorili²⁾. Še imamo po Slovenskem rodovine prebivajoče po planinah z imenom: As, Aslj, Asman. (Glej: *Repertoire des Taufbuches der Pfarre Prasberg*).

V versto takošnih besed še spada ime reke Digič (Deigitsch) v kanjuški dolini na Štirskem, in Dije, ponemčeno Thaya, Taja na Moravskem; v pismih srednjega veka Diguncia. Digič, Dija pomeni naravnost vodo. V poljskem jeziku še se je ohranila beseda Dingus, *Fest der Wasserbegiessung*.

Tudi ime rečic slovanskih Raba, Rabnica v to versto spada od sansk. korenike *rab*, sprudeln; dalje ime češke reke Vatava od sansk. korenike *at*, *bewegen*, z digamo vat, zato vata = veter, *das sich bewegendende*.

(Dalje sledi.)

Ozir po svetu.

Zákonik kneza černogorskega.

(Konec.)

Knez je oseba „neprikosnovena“ *), to je, nikdo se ga ne smé (z zlim namenom) dotekniti, ali razžaliti ga. Kdor to stori, ónega bodo kaznovali tako, kakor hudodelnika, kteri „samovoljno“ človeka ubije, to je, s smertjo.

Palicanemu (tepenemu) biti je Černogorcu največa sramota; vendar je ustanovil mladi knez to kazen za tatove, smert pa za cerkvene tatove in za take, ki bi kradli poslej trikrat.

Doslej je bila navada, da so hodili Černogorci pred sodni stol s kamnom za vrat obešenim, ter so se sklanjali pred sodniki kakor sužni. — To je zdaj prepovedano „slobodnim“ Černogorcem in Berdijanom; postavodajavec preti pa krivičnim sodnikom s hudo postavno kaznijo in dodeljuje (v §. 1.) vsakemu Černogorcu in Berdijanu jednako pravico pred sodnim stolom. — Ako bi kdo kaj prepovedanega storil s tem bolj pijan, korili ga bodo, toda na pol manje kot treznega hudodelca. (§. 93.)

Kazni za nektare hudodelstva so res da hujše kot pri

¹⁾ Rodovine: Ac, Acman, Ucaunik, Vucounik, Hucounik živijo v staroterški fari okoli slovenjega Gradca, v moziški (Prasberg), na Krasu, kakor kerstne bukve teh far pričujejo. Rimski napis, v katerem stoji ime Hucia, glej pri Ankershofen-u „Handbuch der Gesch. Kärnth.“ V. 573. — Iz Azali (znamenita je ta okoliščina, da se je glavno mesto Acalov zvalo Bregetion, toraj prav naravno po svoji legi) je postalo Huculi, kakor iz Acman Ucman. Glasnika h in v sta digamata; primeri okno, hokno, vokno. Glasnik a Huculi obračajo radi v u, n. pr., krul, kruva za kral. krava. Azali, Acali, Huculi toraj toliko pomeni kot Osones, Stiriates, Taurisci, Bergbewohner. Ze pridni Eichhorn je terdil, da rod v Noriku prebivavših „Montanov“, kteri so posebno kohorto utemelili, je enak z „Taurisci“ in da je Montanus prestavek domače besede „Taurinus“ (Eichhorn „Beiträge“ II. 12, 51, 79.) V Karpatih, kjer Huculi stanujejo, se dve veliki gori nahajate, kterih ena se veli Matra, druga Tatra. Tudi ti imeni ste takošni domačnici azijatiški in tudi v njima tiči pomen rasti od m̃a = mah, *crescere*, in brez dvombe je tudi ta tisti pomen imelo, ker tatra se v sanskritu najde v pomenu „altus, visok“. Komur ne pride tu berzo na misel Windisch-Matrei na Turolskem?

²⁾ Tacit. cap. 43.

*) Staroslovenski „kosnati“ = dotekniti se.

¹⁾ Glej A. Janežič „Slovník slov.“ pod to besedo.